

تحلیل و مقایسه توزیع عادلانه خدمات عمومی شهری محلات منطقه ده شهرداری مشهد (نمونه مطالعاتی: محله ولیعصر و خاتم الانبیا)

مژگان آراسته^a، براتعلی خاکپور^b، محمدرحیم رهنما^c، اکبر حیدری تاشه کبود^d

^a دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران

Mozhganaraste71@yahoo.com

^b دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

khakpoor@um.ac.ir

^c استاد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

rahnama@um.ac.ir

^d استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

heydariakbar@gmail.com

چکیده

عدالت فضایی از مباحثی است که در سال‌های اخیر در میان برنامه‌ریزان و جغرافی‌دانان اهمیت ویژه‌ای یافته است. از آن‌جا که خدمات عمومی شهری ساختاردهنده‌ی شکل و ماهیت کالبدی، اجتماعی و فضایی شهر می‌باشد. بی‌عدالتی در نحوه‌ی توزیع آن، تأثیر جبران‌ناپذیری بر ساختار، ماهیت شهر و جدایی‌گزینی طبقاتی محلات شهر گذاشته و مدیریت شهری را با چالش‌های جدی روبرو می‌کند. هدف پژوهش حاضر، مقایسه و تحلیل نحوه‌ی توزیع خدمات عمومی شهری از دیدگاه عدالت فضایی در دو محله ولیعصر و خاتم‌الانبیا از منطقه ده شهرداری مشهد است. در رابطه با خدمات عمومی شهری ۹ شاخص (مدارس راهنمایی، مدارس دبیرستان، درمانگاه، پارک، مساجد، آتش‌نشانی، اماکن ورزشی، کتابخانه و بانک) بعنوان معیارهای بررسی توزیع عادلانه انتخاب شده‌اند. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است و برای مقایسه و وزن‌دهی معیارها در دو محله از روش AHP و نرم‌افزار Expert choice استفاده شده است. نتایج بدست آمده از تجزیه و تحلیل ۹ شاخص خدمات عمومی مورد مطالعه حاکی از آن است که در دو محله، از نظر میزان دستیابی به امکانات و خدمات شهری، تفاوت زیادی وجود دارد و این بیانگر ناعادلانه بودن توزیع خدمات عمومی در سطح محلات این منطقه می‌باشد.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین پیامدهای رشد شتابان شهرنشینی و توسعه فیزیکی شهرهای ایران در دهه‌های اخیر از هم پاشیدگی نظام توزیع مراکز خدماتی شهری بوده که این امر زمینه‌ساز نابرابری اجتماعی شهروندان در برخورداری از خدمات شهری شده است. از همین روست که شهرهای ایران در حال حاضر با موجی از نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی دست به گریبانند؛ نابرابری‌هایی که موجب شکل‌گیری دوگانگی‌های طبقاتی در اکثر شهرها شده است. نابرابری در توزیع خدمات شهری یکی از این نابرابری‌هاست. متأسفانه در توزیع خدمات شهری که بیشتر در قالب طرح‌های کاربری اراضی و معیار سرانه انجام می‌شود، به معیار قابلیت دسترسی ساکنان به خدمات شهری کمتر اهمیت داده شده است (داداش‌پور و همکاران، ۱۳۹۳).

امروزه، شهرها صرف نظر از موقعیت جغرافیایی و ساختار اقتصادی و سیاسی خود به صحنه‌ای از تضادهای اجتماعی بدل شده اند. طبقات متمایز اجتماعی کاملاً از یکدیگر فاصله گرفته‌اند و پیوسته شکاف میان فقیر و غنی بیشتر می‌شود (تابعی و همکاران، ۱۳۹۵). در کشورهای صنعتی، همه تسهیلات رفاهی اساسی با هزینه‌های مناسب در دسترس ساکنان شهری است. در مقابل در کشورهای در حال توسعه، بیشتر شهروندان دسترسی مناسبی به خدمات اساسی ندارند. در بسیاری از نواحی دارای رشد شهرنشینی شتابان در کشورهای جهان سوم، تقاضا برای خدمات عمومی خیلی بیشتر از ظرفیت عمومی و امکانات خصوصی وضع موجود است. بر اساس این، استدلال می‌شود که در بعضی از شهرها، وضعیت بحرانی به سرعت در حال وقوع است. این موضوع، علاوه بر کمبود منابع، نتیجه شرد برنامه‌ریزی نشده و الگوی نامناسب توزیع خدمات است. از این رو امروزه بحث عدالت فضایی در کانون مطالعات شهری در تمامی رشته‌های مرتبط مورد توجه قرار دارد. به‌رغم توجه زیاد به موضوع عدالت فضایی در توزیع خدمات شهری در کشورهای توسعه‌یافته، مطالعات زیادی در این زمینه در کشور ما صورت نگرفته است. تحقق عدالت اجتماعی در شهرها در نهایت به رضایت شهروندان از شیوه زندگی خود منجر شده و به ثبات سیاسی و اقتدار ملی کمک شایانی خواهد نمود. از نقطه نظر جغرافیایی عدالت اجتماعی شهر مترادف با توزیع فضایی عادلانه امکانات و خدمات بین مناطق مختلف شهری و دستیابی برابر شهروندان به آنها است زیرا عدم توزیع عادلانه آنها به بحران‌های اجتماعی و مشکلات پیچیده فضایی خواهد انجامید (یغفوری و همکاران، ۱۳۹۶). بنابراین، عدالت در شهر باید به دنبال تخصیص مناسب و متناسب، امکانات و خدمات، استفاده از توان‌های بالقوه و بالفعل در شهر، از بین بردن شکاف بین فقیر و غنی در شهر و جلوگیری از بوجود آمدن زاغه‌های فقر باشد. در نتیجه، هرگونه برنامه‌ریزی شهری مبتنی بر عدالت اجتماعی در شهر باید بتواند هم در توزیع نیازها، منافع عمومی و استحقاق و هم در تخصیص آن‌ها مؤثر باشد. از مهم‌ترین عوامل در برنامه‌ریزی شهری، استفاده از فضاها و توزیع مناسب و به عبارتی کامل‌تر عدالت فضایی است. در این راستا، کاربری‌ها و خدمات شهری، از جمله عوامل مؤثر و مفیدند که با پاسخگویی به نیاز جمعیتی، افزایش منفعت عمومی و توجه به استحقاق و شایستگی افراد، می‌توانند با برقراری عادلانه‌تر، ابعاد عدالت فضایی، عدالت اجتماعی و عدالت اقتصادی را برقرار نمایند (امان‌پور و همکاران، ۱۳۹۶) در چند دهه اخیر شهرهای ما رشد فزاینده‌ای داشته‌اند. با مهاجرت روستاییان به شهرها و وجود فرهنگ‌های متفاوت در مناطق و محله‌ها، حساسیت‌ها نسبت به چگونگی توزیع خدمات در میان ساکنان بیش از پیش شده و سنجش عدالت فضایی در توزیع خدمات موجود اهمیت اساسی پیدا کرده است. با بررسی میزان نابرابری‌ها در توزیع خدمات و شناسایی الگوی فضایی بی‌عدالتی در سطح شهر می‌توان پی برد که کدام یک از خدمات در وضعیت نامناسب‌تری است و بی‌عدالتی‌ها بیشتر در کدام بخش و محله شهری تمرکز یافته‌اند؛ تا از این طریق، مدیریت شهری با عمل آگاهانه در توزیع فضایی خدمات عمومی و منافع اجتماعی، نابرابری‌های فضایی را کاهش داده و کیفیت زندگی را ارتقا و توسعه پایدار شهری را تضمین نماید (داداش‌پور و همکاران، ۱۳۹۳).

جمعیت‌پذیری شهر مشهد به عنوان دومین کلان‌شهر و پایتخت مذهبی ایران در سال‌های اخیر شتاب گرفته است (تابعی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲)؛ به طوریکه براساس جمعیت سال‌های ۸۵، ۹۰ و ۹۵، متوسط نرخ رشد جمعیت طی سال‌های ۸۵ تا

۹۰ درصد این شهر برابر با ۷۰.۱٪ و ما بین سال‌های ۹۰ تا ۹۵ معادل ۸.۲٪ می‌باشد (لطفی، رزقی، ۱۳۹۲) و به گسترش فضایی-کالبدی گسترده‌ای دست زده است؛ این در حالی است که ارائه تسهیلات و خدمات شهری هم‌پای رشد جمعیت و گسترش فضایی-کالبدی شهر نبوده و به از هم پاشیدگی نظام توزیع مراکز خدماتی منجر شده است (تابعی و همکاران، ۱۳۹۶). این امر موجب شده است تا برخی مناطق و محلات شهر به لحاظ دسترسی به خدمات در وضعیت بهتری قرار گیرند و بعضی محلات شهری از نظر توزیع خدمات در وضع نامطلوبی قرار گیرند.

منطقه ده مشهد با جمعیت ۲۹۶,۸۲۳ و وسعت ۲,۳۳۳ هکتار در حوزه‌ی شمال غربی این شهر قرار دارد (سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۹۵)؛ این منطقه شامل ۱۱ محله است که از لحاظ توزیع خدمات و کاربری‌های شهری تفاوت‌های عمده‌ای دیده می‌شود. بطوری که شماری از محلات علی‌رغم جای دادن جمعیت زیادی از ساکنین منطقه از خدمات حداقلی برخوردار نمی‌باشند. لذا در این مقاله به دنبال مقایسه و بررسی دو محله ولیعصر و خاتم‌الانبیا بعنوان دو محله که از لحاظ برخورداری از خدمات متفاوت هستند هستیم تا میزان عادلانه بودن پراکنش خدمات عمومی شهری در آنها را مورد ارزیابی قرار دهیم.

مبانی نظری تحقیق

عدالت فضایی

مفهوم عدالت از اواخر دهی ۱۹۶۰ وارد ادبیات جغرافیایی شد. بر طبق گفته‌ی سازمان بهداشت جهانی، شرایط و منابع اساسی برای سلامتی: صلح، مسکن، آموزش، غذا، درآمد، اکوسیستم پایدار، منابع پایدار، عدالت و مساوات هستند. پس یکی از شرایط سلامت، عدالت شمرده شده است. عدالت مفهوم هنجاری است که با این سوال در ارتباط است که چه کسی چه چیزی را به دست می‌آورد کجا و چگونه یا به طور دقیق‌تر، چه کسی باید چه چیزی را به دست آورد و کجا و چگونه که این با تخصیص عادلانه منافع و مسئولیت‌ها در ارتباط است. برای تحلیل عدالت فضایی، باید بر مقایسه‌ی توزیع مکانی تسهیلات و خدمات عمومی با توزیع مکانی گروه‌های مختلف اقتصادی-اجتماعی تأکید بیشتری صورت پذیرد (مینائی و همکاران، ۱۳۹۴).

عدالت فضایی بیانگر رفتار منصفانه و دربرگیرنده همه مردم، بدون توجه به قومیت، رنگ، منشأ، ملیت یا درآمد، در توسعه، اجرا و به کارگیری قواعد محیطی است. حتی مقوله عدالت فضایی به مثابه موضوعی کلیدی و پراهمیت در پارادایم توسعه پایدار نیز مطرح است. این مفهوم اهداف مشترکی را بین حفاظت محیطی و عدالت اجتماعی بنیاد می‌گذارد. منظور از عدالت فضایی (در شهر)، توزیع عادلانه نیازهای اساسی، امکانات، تسهیلات و خدمات شهری در میان محله‌های مختلف شهر است. به طوری که هیچ محله‌ای در مقایسه با محله دیگر در برخورداری از مزیت‌های فضایی برتری نداشته باشد و اصل دسترسی برابر رعایت شده باشد (امانپور و همکاران، ۱۳۹۵).

عدالت فضایی در برنامه‌ریزی شهری

در برنامه‌ریزی شهری آنچه می‌تواند به تحقق‌پذیری بیشتر عدالت شهری کمک کند، توجه به عدالت فضایی و برنامه‌ریزی‌هایی است که خدمات را به صورت عادلانه در بین مناطق مختلف شهر توزیع نماید. برای برخی عدالت فضایی، فقط دسترسی مساوی به تسهیلات عمومی اساسی در یک فاصله‌ی معین مانند دسترسی به مدرسه، امکانات بهداشتی یا فعالیت‌های فرهنگی و غیره است که بایستی با تمام ساکنان در هر جایی که زندگی می‌کنند، به طور مساوی رفتار شود. بنابراین عدالت فضایی در شهرها بدان معناست که مکان زندگی هر فرد حاصل از تقسیم کار اجتماعی، وی را از استحقاق اجتماعی محروم نکند. نابرابری-های فضایی، تنها هنگامی موجه می‌باشد که بهبود حیات همگانی را در پی داشته باشد (فیروزی‌مجنده، ۱۳۹۵). عدالت فضایی می‌تواند کمک شایانی به توزیع بهینه امکانات و خدمات مورد نیاز شهروندان در سطح شهر بکند، به طوری که همه شهروندان دسترسی مناسبی به این تسهیلات داشته باشند. این شرایط به دلیل تأمین مناسب نیاز شهروندان و جلوگیری از تحرک و

جابه‌جایی بی‌مورد آنان، خود به خود سبب صرفه‌جویی در وقت و هزینه شهروندان می‌شود که این امر لزوم پایداری شهری را فراهم می‌کند (موحد و همکاران، ۱۳۹۳).

خدمات شهری

خدمات شهری نیز طیف وسیعی را در بر می‌گیرد، بطور کلی این خدمات را می‌توان به چهار دسته‌ی کلی تقسیم‌بندی نمود ۱. خدمات بهداشتی ۲. خدمات رفاهی و تفریحی ۳. خدمات حفاظتی و امنیتی و ۴. خدمات حمل و نقل و ترافیک (گروسی، ۱۳۹۲). کارکرد اساسی خدمات عمومی شهری و دسترسی متعادل شهروندان بدان به عنوان یکی از مباحث بسیار مهم در مدیریت شهری و پیوند آن با مقوله عدالت اجتماعی است. این مهم با تضمین مساوی بودن فرصت‌ها و توزیع مکانی عملکردها بویژه در ارتباط با جمعیت نقاط مورد مطالعه و دسترسی مناسب به مراکز خدمات دهی و فعالیت‌هایی که نمود عینی و کالبدی آن را می‌توان در کاربری و سرانه‌های مختلف شهری دید، نیز از مباحثی هست که همواره در نگاه خود به مسئله عدالت اجتماعی و مطالعات شهری، مورد توجه است (داداش پور و رستمی، ۱۳۹۰: ۱۷۵). توزیع فضایی متعادل خدمات شهری از مهم‌ترین نشانه‌های عدالت اجتماعی در شهر به شمار می‌رود، عدالت اجتماعی در شهر یعنی تداوم حفظ منافع گروه‌های اجتماعی متفاوت بر اساس گسترش بهینه‌ی منابع شهری، درآمدها و هزینه‌ها. مسئله‌ی مهم در توزیع عادلانه امکانات به عنوان راهبرد عدالت اجتماعی، چگونگی توزیع خدمات و توانایی‌ها بین نواحی شهری است (شیخ‌علی‌پور، ۱۳۹۵: ۱۹). در مورد خدمات شهری تعاریف گوناگونی اشاره شده است که در ذیل به آنها پرداخته می‌شود مجموعه امکانات و خدماتی هستند که هر شهروند برای رفع نیازهای خود به آنها نیاز دارد. تأسیسات و تجهیزات شهری از قبیل تأسیسات تفریحی مانند پارک، سینما و...، تأسیسات عمومی شهری مانند کتابخانه، گورستان، مساجد، پست و تأسیسات زیربنایی شهری مانند آب، برق، فاضلاب و... هم جزئی از امکانات و خدمات شهری محسوب می‌شوند و مجموعه‌ای از این تأسیسات و تجهیزات در شهر به همراه عوامل دیگر امکانات و خدمات شهر را می‌سازند (سیاف‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲). اصطلاح خدمات شهری اموری مانند آب‌رسانی، بهداشت، تمیز کردن خیابان، مدیریت مواد زائد جامد شهری، جاده‌ها، سالن‌ها، روشنایی خیابان‌ها و همچنین تعمیر، نگهداری، بازسازی و جایگزینی این امور را شامل می‌شود (ربانی و کیانپور، ۱۳۹۰).

اصول ارزش گذاری توزیع فضایی برای توزیع خدمات عمومی شهری

به طور کلی می‌توان سه اصل زیر را به عنوان اصولی که تأمین‌کننده عادلانه بودن توزیع است را نام برد:

۱. سازمان‌یابی فضایی و الگوی خدمات‌رسانی باید به نحوی باشد که نیازهای جمعیت را پاسخ گوید. این امر مستلزم یافتن روش عادلانه برای تعیین و سنجش نیاز است. بدین ترتیب، تفاوت میان نیازها و تخصیص واقعی خدمات، برای ارزش‌یابی میزان بی‌عدالتی شهری در نظام موجود است.

۲. آن نوع سازمان‌یابی فضایی و الگوی تخصیص منطقه‌ای منابع که از طریق اثرات اشاعه یابنده، ضرایب فزاینده‌ی و نظیر آن، منافع بیشتری به شکل پاسخ‌گویی به نیازها (در وهله اول) و یا افزایش بازده اقتصادی (در وهله دوم) در مناطق دیگر فراهم آورد، نوع بهتری از سازمان‌یابی فضایی و تخصیص منابع است.

۳. ناموزونی سرمایه گذاری منطقه‌ای را زمانی می‌توان پذیرفت که هدف آن فایده‌آمدن بر مشکلات محیطی باشد در غیر این صورت مانعی بر سر برآوردن نیازها و کمک به مصالح عمومی خواهد بود (تاجی‌نژاد، بی‌تا).

پیشینه تحقیق

بررسی پیشینه تحقیق نشان از وجود تحقیقات مختلفی در این زمینه دارد که اهم آنها در زیر آمده است ولی چیزی که این تحقیق را از تحقیقات موجود متمایز می‌کند، تحلیل فضایی توزیع خدمات در شهر می‌باشد که در اکثر تحقیقات انجام شده به این مهم پرداخته نشده است. از جمله تحقیقات مهم و تأثیرگذار در زمینه توزیع خدمات شهری موارد زیر را می‌توان نام برد:

- تالن. ای^۱ (۱۹۹۶-۱۹۹۸) یکی از تحقیقات مهم و تأثیرگذار در زمینه توزیع خدمات شهری، تحقیق خانم تالن می‌باشد. این تحقیق در شهرهای آمریکا انجام شده و در آن به بررسی نحوه توزیع خدماتی چون پارک محله و زمین بازی محله پرداخته شده است. مبنای کار این تحقیق دیدگاه نیاز محور بوده و برای تحلیل نحوه توزیع خدمات شهری، از شاخص دسترسی استفاده کرده است. نتایج یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که برای رسیدن به عدالت فضایی، باید خدمات و تسهیلات در ارتباط با مشخصه اقتصادی-اجتماعی افراد، مکانیابی و توزیع شوند.

- جان رابرت گریر^۲ (۲۰۰۲) تحقیقی با عنوان "انصاف در توزیع فضایی خدمات شهری با مطالعه موردی شهر دالاس ایالت تگزاس کشور آمریکا" انجام داده است. رابرت گریر در این تحقیق بین انصاف و برابری در توزیع خدمات شهری تفاوت قائل شده و بیان کرده است که برابری در همه شرایط نمی‌تواند منجر به عدالت در جوامع شهری گردد. در این تحقیق اشاره شده است که برخورد بر اساس انصاف بهترین رویکرد برای توزیع عادلانه خدمات شهری می‌باشد.

- کیوشیک و جونز^۳ (۲۰۰۷) در تحقیقی که در شهر سئول کره جنوبی انجام داده اند، بیان می‌کنند که یک شهر ممکن است با وجود داشتن سرانه کافی در خدماتی مثل پارک، به دلیل توزیع نامناسب، در دسترس همه ساکنان نباشد؛ از این رو، توزیع پارک‌ها را در ارتباط با جمعیت و دیگر کاربری‌های شهر و تراکم پیشنهادی مناطق مورد ارزیابی قرار داده‌اند. نتایج یافته‌های آنها نشان می‌دهد که بخشی از مناطق مسکونی در شهر سئول از دسترسی به پارک‌های شهری محرومند.

- حاتم‌نژاد و همکاران (۱۳۸۷) در تحقیقی با عنوان "تحلیل نابرابری اجتماعی در برخورداری از کاربری‌های خدمات شهری مطالعه موردی: شهر اسفراین" نتیجه این تحقیق بیانگر نوعی جدایی‌گزینی فضایی براساس وضعیت اقتصادی-اجتماعی ساکنان در این شهر است، به گونه‌ای که طبقات اجتماعی-اقتصادی برتر، از کاربری‌های خدماتی مطلوب-تری برخوردارند و الگوی توزیع کاربری‌های خدماتی به نفع گروه‌های مرفه‌تر عمل کرده است.

- خاک‌پور (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل نابرابری در سطوح توسعه‌یافتگی شهر مشهد» با استفاده از مدل موریس و با نظر به مفهوم عدالت اجتماعی و فضایی در برخورداری از خدمات گوناگون شهری، به این نتیجه رسید که ۷,۴۱ درصد از مناطق شهر مشهد از خدمات در حد کمتر از متوسط برخوردارند.

- تقوایی و شاهپوندی (۱۳۸۹) در تحقیقی پراکنش خدمات بهداشتی و درمانی در شهرستان‌های ایران را مورد بررسی قرار می‌دهند و مشخص می‌کنند که شهرستان‌های بزرگ خدمات

- بهروزی آغجه‌مشهد (۱۳۹۳) در پایان‌نامه خود با عنوان "بررسی و سنجش عدالت فضایی در بهره‌مندی از خدمات عمومی شهری مناطق ده‌گانه شهر تبریز" با انتخاب ۱۵ شاخص تعیین‌کننده خدمات عمومی ابتدا با استفاده از مدل تحلیل شبکه‌ای ANP به وزندهی شاخص‌ها پرداخته است و سپس برای تحلیل و رتبه‌بندی مناطق شهری از منظر برخورداری از خدمات

¹ Talen, E

² John Robert Greer

³ Kaushik, O. Jeong, S

عمومی از مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره شامل تاپسیس، ویکور و الکترو و برای رسیدن به یک نتیجه واحد از تحلیل داده‌ها در مدل‌های مختلف، از مدل تلفیقی کپلند استفاده شده است. تجزیه و تحلیل شاخص‌ها بیانگر آن است که مناطق ۱ و ۱۰ در همه مدل‌ای مورد استفاده در تحلیل داده‌ها، از خدمات عمومی شهری برخوردار کامل دارند در حالیکه مناطق ۶ و ۸ از این لحاظ فاقد حداقل برخوردار هستند. یافته‌های حاصل از این پژوهش، عدم انطباق توزیع خدمات عمومی در سطح مناطق شهر تبریز، حتی با کمترین سطح عدالت فضایی را نشان می‌دهد.

اهداف

- بررسی میزان عدالت فضایی در توزیع خدمات شهری در دو محله ولیعصر و خاتم‌الانبیا در منطقه ده شهرداری مشهد
- مقایسه توزیع خدمات عمومی شهری در دو محله ولیعصر و خاتم‌الانبیا در منطقه ده شهرداری مشهد

فرضیات

- به نظر می‌رسد که توزیع خدمات شهری و دستیابی ساکنان محله ولیعصر و خاتم‌الانبیا منطقه ده شهرداری مشهد عادلانه نمی‌باشد.
- به نظر می‌رسد که در توزیع خدمات شهری دو محله ولیعصر و خاتم‌الانبیا تفاوت وجود دارد.

روش پژوهش

روش مطالعه در این تحقیق توصیفی - تحلیلی است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز از بررسی‌های اسنادی و کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق نواحی منطقه ده مشهد مشتمل بر ۳ ناحیه می‌باشد. به منظور تعیین سطوح برخوردار نواحی منطقه به توجه به اهمیت شاخص‌ها و همچنین محدودیت دسترسی به آنها ۹ شاخص شامل ۱- مدارس ابتدایی ۲- مدارس راهنمایی ۳- درمانگاه ۴- پارک ۵- مساجد ۶- آتش‌نشانی ۷- اماکن ورزشی ۸- کتابخانه و ۹- بانک استخراج شده است. ابتدا با استفاده از داده‌های آماری موجود در طرح توسعه و عمران شهر مشهد ۱۳۸۸ و سالنامه آماری مشهد ۱۳۹۵ و همچنین بانک اطلاعاتی موجود در GIS اطلاعات مورد نیاز هر شاخص بدست آمد سپس این معیارها توسط متخصصین و کارشناسان خبره از طریق پرسشنامه امتیازدهی و درجه‌بندی شده‌اند و در نهایت با توجه به اطلاعات به دست آمده، معیارها با استفاده از مدل AHP در محیط نرم افزار Expert choice وزن‌دهی و اولویت‌بندی شده‌اند.

محدوده مورد مطالعه

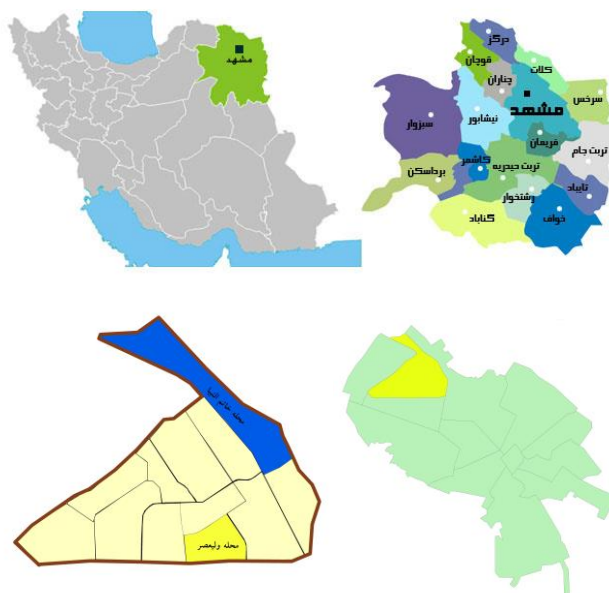
شهر مشهد توسط شهرداری به ۱۳ منطقه شهردار تقسیم شده است. شهرداری منطقه ده با وسعتی در حدود ۲۳۳۳ هکتار و جمعیتی بالغ بر ۲۹۶۸۲۳ نفر در شمال غربی مشهد واقع شده است. تراکم جمعیت در منطقه چیزی در حدود ۱۲۷ نفر در هکتار می‌باشد (پرتال شهرداری منطقه ده مشهد، ۱۳۹۷). این منطقه از ۳ ناحیه و ۱۱ محله تشکیل شده است که در این پژوهش دو محله ولیعصر واقع در بخش جنوبی منطقه و محله خاتم‌الانبیا در قسمت شمالی منطقه انتخاب شده‌اند. محله ولیعصر از جمله محلات قدیمی و جزو بافت‌های اولیه این منطقه می‌باشد. محله خاتم‌الانبیا در حاشیه بزرگراه آزادی شکل گرفته است که از لحاظ وسعت و جمعیت سهم قابل ملاحظه‌ای از منطقه را در خود جای داده است و علی‌رغم جمعیت و وسعت بالا از خدمات پایینی بهره‌مند است و اغلب ساکنان آن از گروه‌های درآمدی پایین می‌باشند. با توجه به تفاوت‌ها و ویژگی‌های منحصر به فردی که در هریک از این محلات وجود دارد، ارزیابی و بررسی نحوه توزیع خدمات و عادلانه بودن آنها در این محلات و مقایسه‌ی آنها با یکدیگر می‌تواند قابل توجه و حائز اهمیت باشد.

جدول ۱. مشخصات محلات مورد مطالعه

نام محله	جمعیت	وسعت (هکتار)
ولیعصر	۱۳۹۸۱	۱۵۶/۸
خاتم الانبیا	۳۲۹۳۴	۴۰۴/۵

مأخذ: (مهندسان مشاور نقش محیط، ۱۳۸۸)

نقشه ۱. معرفی محدوده مورد مطالعه

یافته ها

برای ارزیابی میزان عادلانه بودن توزیع خدمات در دو محله منتخب ابتدا باید معیارهایی برای رتبه‌بندی و ارزیابی آنها تعیین نمود. معیارهای مورد بررسی به شرح زیر می‌باشند:

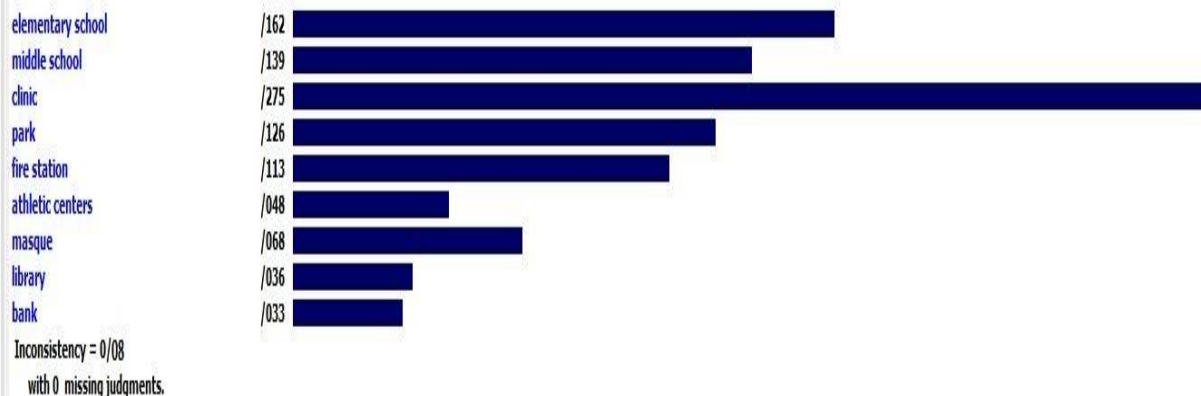
جدول ۱. شاخص‌های پژوهش

شاخصهای پژوهش			
۱	مدارس دبستان	۶	آتش نشانی
۲	مدارس راهنمایی	۷	اماکن ورزشی
۳	درمانگاه	۸	کتابخانه
۴	پارک	۹	بانک
۵	مساجد		

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

با توجه به ساختار سلسله مراتبی مدل AHP برای تعیین اهمیت نسبی هر یک از متغیرها نسبت به سایر متغیرهای همسطح آن، بر مبنای فرآیند تحلیل سلسله مراتبی AHP، از نرم افزار Expert Choice استفاده شده است. به این صورت که پس از تشکیل ماتریس مقایسات زوجی بر اساس مقیاس ۹ کمیتی (توماس ساعتی) همه معیارها در ارتباط با هم و به صورت دودویی بررسی و مقایسه شدند و ضرایب اهمیت و امتیاز هر معیار و در نهایت دو محله بعنوان گزینه‌ها مشخص شد. این معیارها توسط متخصصین و کارشناسان خبره از طریق پرسشنامه امتیازدهی و درجه‌بندی شده‌اند. در این بررسی ضریب ناسازگاری (Inconsistency) کمتر از ۰.۱ به دست آمده است که بیانگر صحت اوزان تعیین شده می‌باشد.

نمودار ۱. ضریب اهمیت معیارهای حمل و نقل پایدار در نرم افزار Expert Choice (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷) همانطور که مشخص است در مقایسه و اولویت بندی معیارها درمانگاهها با وزن ۰,۲۷۵ بیشترین امتیاز را کسب کرده است که نشانگر اهمیت بیشتر آن نسبت به سایر شاخصها بوده است، مدارس ابتدایی و راهنمایی نیز با وزن ۰,۱۶۲ و ۰,۱۳۹ در رتبه های دوم و سوم قرار گرفته اند و شاخص انتخابی بانک کمترین میزان اهمیت را دارد. در مرحله ی بعدی دو محله بر اساس معیارهای انتخابی به صورت دودویی امتیازدهی شده اند که نتیجه به دست آمده نشانگر این است که توزیع خدمات در محله ولیعصر عادلانه تر از محله خاتم الانبیا بوده است به طوریکه در امتیاز نهایی اختلاف فاحشی مشاهده می شود و می توان گفت که توزیع خدمات در محله خاتم الانبیا بر اساس اصول عدالت فضایی نمی باشد و با کمبودهای شدیدی مواجه است.

Synthesis with respect to:
بررسی و تحلیل توزیع عادلانه خدمات شهری
Goal:
Overall Inconsistency = 0/09

نمودار ۲. ضریب اهمیت محلات (گزینه ها) در نرم افزار Expert Choice (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷)

بحث و نتیجه گیری

از جمله عواملی که باید در جهت عدالت فضایی در برنامه ریزی شهری رعایت شود، توزیع مناسب خدمات عمومی شهری و استفاده صحیح از فضا است. در این مقاله، اصول مربوط به عدالت فضایی و توزیع خدمات عمومی شهری در دو محله ولیعصر و خاتم الانبیا در منطقه ده شهرداری مشهد با بررسی ۹ شاخص منتخب و استفاده از روش AHP در نرم افزار Expert choice بررسی و مقایسه شده است. طبق نتایج بدست آمده تفاوت عمده ای میان دو محله مشاهده شد که بیانگر عدم توزیع عادلانه خدمات عمومی شهری در سطح منطقه و نابرابری دستیابی ساکنین محلات مختلف به این خدمات می باشد. از این رو باید در برنامه ریزی ها و طرح های آتی ارائه خدمات عمومی شهری و توزیع عادلانه آنها مناسب با جمعیت هر محله به

خصوص محله خاتم‌الانبیا در بین محلات این منطقه مدنظر قرار بگیرد و مدیریت شهری در پی افزایش سرانه خدمات و کاربری‌های عمومی در مقیاس محله باشد.

منابع

- امانپور، سعید، ملکی، سعید، حسینی‌شه‌پریان، نبی‌اله، بررسی و تحلیل پراکنش خدمات شهری با رویکرد عدالت فضایی در کلانشهر اهواز (با استفاده از تکنیک ادغام)، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۷، شماره پیاپی ۲۵، بهار ۱۳۹۶
- امانپور، سعید، حسینی‌شه‌پریان، نبی‌اله، ملکی، سعید، تحلیل فضایی سطح برخورداری مناطق کلانشهر اهواز از خدمات شهری با تأکید بر عدالت اجتماعی، پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، دوره ۴، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۵
- تاجی‌نژاد، اعظم، سنجش عدالت فضایی در توزیع خدمات عمومی شهری (مونه موردی شهر گرگان)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۳
- حاتمی‌نژاد، حسین، فرهودی، رحمت‌اله، محمدپور جابری، مرتضی، تحلیل نابرابری اجتماعی در برخورداری از کاربری‌های خدمات شهری (مورد مطالعه: شهر اسفراین)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی (پژوهش‌های جغرافیایی): پاییز ۱۳۸۷، دوره ۴۰، شماره ۶۵، از صفحه ۷۱ تا صفحه ۸۵.
- خاک‌پور، براتعلی، باوان‌پوری، علیرضا، بررسی و تحلیل نابرابری در سطوح توسعه یافتگی مناطق شهر مشهد، دانش و توسعه: تابستان ۱۳۸۸، دوره ۱۶، شماره ۲۷، از صفحه ۱۸۲ تا صفحه
- داداش‌پور، هاشم، رستمی، فرامرز، بررسی و تحلیل نحوه توزیع خدمات عمومی شهری از دیدگاه عدالت فضایی، فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۶، ۱۳۹۰
- داداش‌پور، هاشم، رستمی، فرامرز، علیزاده، بهرام، بررسی و تحلیل توزیع عادلانه خدمات شهری و الگوی پراکنش فضایی آنها در شهر همدان، فصل‌نامه علمی-پژوهشی مطالعات پژوهشی، شماره دوازدهم، ۱۳۹۳
- ربانی خوراسگانی، علی، کیانپور، مسعود، ارزیابی تأثیر محلی خدمات شهری از دید شهروندان ساکن در مناطق مختلف شهر اصفهان، مطالعات شهری، سال اول، شماره اول، زمستان ۱۳۹۰، ۹۹-۱۲۴
- سیاف‌زاده، علیرضا، طالبی‌فرد، رضا، تحلیل توزیع فضایی خدمات شهری در شهر مهاباد از نظر عدالت اجتماعی به منظور دستیابی به توسعه پایدار، اولین همایش ملی جغرافیا، شهرسازی و توسعه پایدار، ۱۳۹۲
- شیخ‌علی‌پور، بهزاد، بررسی توزیع بهینه خدمات شهری به‌منظور رسیدن به عدالت فضایی با استفاده از GIS: مطالعه موردی مناطق ۲ و ۴ شهر کرمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۵-
- فیروزی‌مجنده، ابراهیم، سنجش عدالت فضایی توزیع کاربری‌های عمومی در نواحی مسکونی شهر اردبیل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تابستان ۱۳۹۵
- گروسی، سعیده، شمس‌الدینی مطلق، محمدحسن، ادراک عدالت اجتماعی بر حسب میزان دسترسی شهروندان به خدمات شهری (موردشناسی: شهر کرمان)، مطالعات جامعه‌شناختی شهری، سال سوم، شماره نهم، زمستان ۱۳۹۲
- مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵، سرشماری عمومی نفوس و مسکن
- مهندسین مشاور نقش‌محیط، الگوی توسعه و طرح تفصیلی حوزه شمال‌غرب شهر، نهاد مطالعات و برنامه‌ریزی توسعه و عمران شهر مشهد، بهمن ۱۳۸۹

- مینائی، فهیمه، اکبری، مهناز، صدیقی، ابولفضل، حسینی، معصومه، نقش شاخص جمعیت در برآورد سطح توسعه یافتگی مناطق با رویکرد عدالت فضایی نمونه شهرستان های استان خراسان رضوی، همایش بین المللی معماری، عمران و شهرسازی در هزاره سوم، تهران، ۱۳۹۴
- موحد، علی، تولایی، سیمین، کمانرودی، موسی، تابعی، نادر، تحلیل نابرابری های فضایی توزیع خدمات در سطح محلات منطقه شش تهران، آمایش سرزمین، دوره ۶، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳، ۵۹-۸۲
- یغفوری، حسین، قاسمی، سجاد و قاسمی، نرگس، بررسی عدالت فضایی در توزیع خدمات، با تأکید بر مدیریت شهری مطالعه موردی: محلات جغرافیایی، سال منطقه ۱۹ تهران، فصلنامه تحقیقات سی و دوم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۶

Talen, E., Anselin, L. (1998). Assessing Spatial Equity: An Evaluation of Measures of Accessibility to Public Playgrounds. *Environment & Planning A*, 30, 595-313.